REGISTON MAJMUASINI O‘RGANISHDA TARIX VA SAN’ATSHUNOSLIKNING INTEGRATSIYASI

Davlatov Orziqul Bahodirovich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
“Tarix” yo‘nalishi, magistratura 1-bosqich talabasi
+998915790979

Annotatsiya. Mazkur maqolada Samarqand shahridagi Registon majmuasini o‘rganishda tarix va san’atshunoslik fanlarining o‘zaro integratsiyasi masalasi yoritilgan. Registon majmuasining shakllanish tarixi, uning Temuriylar davri va keyingi tarixiy jarayonlardagi o‘rni, shuningdek, majmuani tashkil etuvchi Ulug‘bek, Sherdor va Tillakori madrasalarining me’moriy-badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Registon majmuasi, Samarqand, tarix, san’atshunoslik, Temuriylar, me’morchilik, koshinkorlik, naqsh, madaniy meros, integratsiya, Afrosiyob.

Kirish.

O‘zbekiston hududida qadimdan shakllangan me’moriy yodgorliklar xalqimizning boy tarixiy va madaniy merosini o‘zida mujassam etadi. Ana shunday noyob tarixiy-me’moriy majmualardan biri Samarqand shahrining markazida joylashgan Registon majmuasidir. Samarqand qadimgi Afrosiyob davridan boshlab Markaziy Osiyoning muhim siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Ayniqsa, XIV–XV asrlardagi Temuriylar davrida shahar yuksak taraqqiyotga erishib, ilm-fan, me’morchilik va san’atning muhim markaziga aylangan. YUNESCO

ham Samarqandning aynan Temuriylar davrida, XIV–XV asrlarda, eng katta rivojlanish bosqichiga erishganini qayd etgan.

Registon maydonining bugungi ko‘rinishi bir vaqtning o‘zida emas, balki bir necha asr davomida shakllangan. Majmuadagi eng qadimgi bino Mirzo Ulug‘bek madrasasi bo‘lib, uning qurilishi 1417-yilda boshlanib, 1420-yilda yakunlangan. Ulug‘bek madrasasi Registonning g‘arbiy qismida qad rostlagan va dastlab majmuaning asosiy me’moriy markazlaridan biriga aylangan. [Po‘latov X., Mamatmusayev T. T:22-23]

Asosiy qism.

XVII asrda Registon maydoni yanada takomillashtirildi. Yalangto‘sh Bahodir tashabbusi bilan Sherdor madrasasi 1619-1636-yillarda, Tillakori madrasasi esa 1646-1660-yillarda bunyod etildi. Shu tariqa Registon maydonining hozirgi uch madrasa Ulug‘bek, Sherdor va Tillakori madrasalaridan iborat yaxlit me’moriy ansambli shakllandi. Registon majmuasining tarixiy ahamiyati faqat uning qadimiyligida emas. U o‘z davrida ilm-ma’rifat, siyosiy va ijtimoiy hayotning muhim markazlaridan biri bo‘lgan. Ayniqsa, Ulug‘bek madrasasida diniy fanlar bilan bir qatorda matematika va astronomiya kabi fanlarning rivojiga katta e’tibor berilgan. Shu jihatdan Registonni o‘rganish tarixiy voqealar, ta’lim tizimi va ilm-fan taraqqiyotini anglash imkonini beradi. [Jalolov M. T: 224]

Registonning me’moriy-badiiy qiyofasi esa uni san’atshunoslik nuqtayi nazaridan ham nihoyatda muhim obyektga aylantiradi. Binolarning ulkan peshtoqlari, ko‘k va moviy rangdagi koshinlari, geometrik hamda islimiy naqshlari, kufiy va suls yozuvlari, muqarnaslari va bezak kompozitsiyalari Markaziy Osiyo me’morchiligining yuqori darajasini namoyon etadi. Sherdor madrasasi peshtoqidagi hayvon va quyosh tasvirlari, Tillakorining oltin suvi yuritilgan ichki bezaklari esa Registon ansamblining badiiy o‘ziga xosligini yanada kuchaytiradi. Shu sababli Registon majmuasini faqat tarixiy yodgorlik sifatida emas, balki tarix, me’morchilik, tasviriy san’at, amaliy bezak san’ati va ilm-fan taraqqiyotini o‘zida birlashtirgan kompleks madaniy hodisa sifatida o‘rganish zarur. Tarix fani majmuaning qachon, qanday sharoitda va kimlar tomonidan bunyod etilganini ochib bersa, san’atshunoslik uning me’moriy shakli, bezaklari, naqshlari, ranglari va badiiy ramzlarini tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur ikki yo‘nalishning integratsiyasi Registonning tarixiy-madaniy ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi. [Pardaev B. S: 4-5]

Registon majmuasining tarixiy qiymatini faqat uning qurilish sanalari yoki me’moriy obyektlari bilan cheklab bo‘lmaydi. U o‘zida Markaziy Osiyoda davlat hokimiyati, diniy-ma’rifiy hayot, ilm-fan va badiiy tafakkurning o‘zaro aloqasini

mujassamlashtirgan. Shu jihatdan Registonni tadqiq etishda tarix fani obidalarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan siyosiy, ijtimoiy va madaniy sharoitni aniqlasa, san’atshunoslik ushbu tarixiy jarayonlarning me’moriy va badiiy shakllarda qanday namoyon bo‘lganini tahlil qiladi. Registon ansamblining hozirgi ko‘rinishi bir vaqtning o‘zida turli tarixiy davrlarning me’moriy tafakkurini aks ettiradi. Majmuaning asosiy tarkibini Ulug‘bek madrasasi, Sherdor madrasasi va Tillakori madrasasi tashkil etadi. Ularning bir makonda joylashishi tasodifiy hodisa emas, balki shaharsozlik, diniy-ma’rifiy va estetik tamoyillarning uyg‘unlashuvi natijasidir. YUNESCO hujjatlarida Registon maydonidagi ansamblning shakllanishi Temuriylar davri va undan keyingi XVII asr qurilish faoliyati bilan bevosita bog‘lanadi. [Abdurahmonov H. T: 132]

Ulug‘bek madrasasi Registon ansamblining tarixiy jihatdan eng qadimgi asosiy qismlaridan biri bo‘lib, uning bunyod etilishi Mirzo Ulug‘bekning ilm-fan va ta’limga bo‘lgan e’tibori bilan chambarchas bog‘liq. Ulug‘bek nafaqat davlat arbobi, balki astronom va matematik sifatida ham tarixda muhim iz qoldirgan. Shu sababli uning nomi bilan bog‘liq madrasa me’moriy yodgorlik sifatida emas, balki Temuriylar davrida ilmiy bilim va diniy ta’limning o‘zaro aloqasini ifodalovchi tarixiy manba sifatida ham qaralishi lozim. YUNESCO Samarqandning Temuriylar davridagi me’morchiligi va san’ati butun mintaqadagi islom me’morchiligi rivojiga katta ta’sir ko‘rsatganini ta’kidlaydi. Bu yerda tarix va san’atshunoslik integratsiyasining muhim jihati namoyon bo‘ladi: binoning funksiyasi uning badiiy qiyofasini belgilaydi. Madrasa ta’lim maskani sifatida qurilgan bo‘lsa-da, uning monumental peshtoqi, hujralar tizimi, ichki hovlisi va bezaklari shunchaki amaliy ehtiyoj bilan izohlanmaydi. Me’moriy shakl orqali binoning ijtimoiy mavqei, diniy-ma’rifiy mazmuni va homiyning siyosiy nufuzi ham ifodalangan. Registon majmuasini san’atshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganishda uning kompozitsion tuzilishi alohida ahamiyatga ega. Uch madrasa maydon atrofida o‘zaro muvozanatli tarzda joylashgan bo‘lib, ularning peshtoqlari maydonning umumiy vizual qiyofasini shakllantiradi. Bunday kompozitsiya me’moriy makonni oddiy binolar yig‘indisidan yaxlit ansambl darajasiga olib chiqadi. Tarixiy jihatdan esa ushbu ansambl bir davrda, yagona me’moriy loyiha asosida qurilgan emas. Aksincha, Registon turli tarixiy bosqichlarda shakllangan. Ulug‘bek madrasasidan keyin XVII asrda Sherdor va Tillakori madrasalarining barpo etilishi natijasida maydonning bugungi monumental ko‘rinishi yuzaga kelgan. Registon ansamblini o‘rganishda tarix va san’atshunoslik fanlarining integratsiyasi uning tarixiy va badiiy mohiyatini yaxlit anglash imkonini beradi. Tarix fani Registonning shakllanish jarayoni, qurilish davrlari, Temuriylar va keyingi

davrlardagi siyosiy, ijtimoiy hamda madaniy muhitni o‘rganadi. San’atshunoslik esa ansambl tarkibidagi Ulug‘bek, Sherdor va Tillakori madrasalarining me’moriy tuzilishi, koshinkorlik, geometrik va o‘simliksimon naqshlar, xattotlik hamda tasviriy bezaklarini tahlil qiladi. [Raximov Sh. T: 5-8]

Muhokama va natijalar

Registon majmuasini kompleks tadqiq etishda bir nechta metodlardan foydalanish mumkin. Birinchi navbatda, tarixiy-qiyosiy metod yordamida majmuaning turli davrlardagi holati va rivojlanish bosqichlari aniqlanadi. Turli tarixiy manbalar, sayyohlar xotiralari, arxiv hujjatlari va ilmiy tadqiqotlarni qiyoslash orqali obidaning tarixiy evolyutsiyasi tiklanadi. Ikkinchi metod — formal-badiiy tahlil. Bunda me’moriy shakl, kompozitsiya, proporsiya, rang, material, naqsh, ritm va dekorativ elementlarning o‘zaro munosabati o‘rganiladi. Uchinchi yo‘nalish — ikonografik va ikonologik tahlil. Ayniqsa Sherdor madrasasidagi tasviriy elementlarni o‘rganishda ushbu metod muhim. Tasvirning nimani ifodalashi, uning qanday tarixiy-madaniy sharoitda paydo bo‘lgani va qanday ramziy ma’noga ega ekani aniqlanadi. To‘rtinchi yo‘nalish — me’moriy-tipologik tahlil. Bunda Registon madrasalarining reja tuzilishi, hovli, hujralar, peshtoq, ravoq va boshqa me’moriy qismlari boshqa Markaziy Osiyo madrasalari bilan o‘xshash. [YUNESCO. World Heritage Sites in Central Asia. P: 5-6]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Registon ansamblini tarix va san’atshunoslik integratsiyasi asosida o‘rganish uning tarixiy, me’moriy va badiiy ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Tarixiy yondashuv ansamblning shakllanish davri, siyosiy va madaniy muhitini ochib bersa, san’atshunoslik uning me’moriy kompozitsiyasi, koshinkorlik, naqsh, rang va bezaklarining badiiy xususiyatlarini tahlil qiladi. Ulug‘bek, Sherdor va Tillakori madrasalarining o‘ziga xosligi turli tarixiy davrlardagi ilm-fan, me’morchilik va amaliy san’at taraqqiyotini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov H. Samarqand –Sharq durdonasi. –Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020

2. Jalolov M. Samarqand me’morchiligi tarixi. –Toshkent: Fan, 2012

3. Pardaev B. O‘zbekiston tarixiy yodgorliklari va ularning saqlanishi. –Samarqand: Zarafshon, 2018

4. Po‘latov X.Sh. O‘zbekiston arxitektura yodgorliklari. O‘quv qo‘llanma. -Toshkent: 2003

5. Raximov Sh. Registon majmuasi: tarix va me’morchilik tahlili. –Toshkent: O‘zbekiston, 2015

6. YUNESCO. World Heritage Sites in Central Asia: Registan Ensemble of Samarkand. –Paris: UNESCO Publishing, 2019.